

גייסות התעמולה של הוורמכט והיהודים¹

דניאל עוזיאל

אופן הצגתם של היהודים בתעמולה הנאצית היה זמן רב נושא פופולרי מאוד בחקר השואה והאנטישמיות. נושאים שזכו לטיפול מקיף במיוחד היו הסרטים האנטישמיים וכן פעילותם של העיתון *Der Stürmer* ושל מוציאו לאור, יוליוס שטרייכר (Julius Streicher)². עם זאת, לא נעשה ניסיון מעמיק לברר מי הפיק מה במסגרת המערכה האנטישמית של גרמניה הנאצית. ההנחה הייתה שהכול נעשה ביזמתם של משרד התעמולה (RMVP - Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda) בראשות גבלס או של אחד מארגוני המפלגה הנאצית. לא נעשה מאמץ למצוא מה היה חלקו של מערך התעמולה של הוורמכט בפעילות הזאת, בייחוד בתקופת המלחמה, אף שהוא זה שייצר את רוב חומרי התעמולה שהגיעו אל העם הגרמני ואל אומות אחרות.

בשנת 1995 נפתחה בגרמניה תערוכה נודדת על פשעי המלחמה של הוורמכט, שהתמקדה במעורבותו ברדיפת היהודים ובהשמדתם. התערוכה עוררה גל חדש של התעניינות בנושא. גייסות התעמולה נותרו בדרך כלל מחוץ למסגרת המחקר המחודש, מלבד באזכורים יחידים שלא הוכנסו למסגרת מקיפה יותר. בדיקת האופן שבו עסקו גייסות התעמולה בנושא היהודים מעמיקה את הידע שלנו על מעורבותו של הוורמכט ברדיפת היהודים ועל אופיו הכללי, ומאירה היבט לא מוכר של התעמולה הנאצית.

תולדותיהם של גייסות התעמולה וארגונם

אגף התעמולה של הוורמכט (Wehrmachtpropaganda Abteilung) הוא אחת הזרועות הידועות פחות של הצבא הזה, לכן נביא כאן סקירה היסטורית קצרה עליו. אגף זה לא היה כדוגמתו בהיסטוריה הצבאית. עד שהוקם לא הייתה יחידה צבאית שפעילותה הקיפה את כל תחומי התעמולה המודרנית והפכה לזרוע עצמאית. היזמות הראשונות להקמתו של ארגון תעמולה צבאי צצו בשנים 1935-1936, בעיקר מצד משרד התעמולה. גם בקרב ההנהגה הצבאית הייתה הסכמה כללית באשר לצורך בארגון כזה. הרקע לכך היה ההסכמה הגורפת כי כישלונה של

¹ המאמר נכתב כתוצר נלווה לעבודת דוקטור בנושא תעמולת הוורמכט ודעת הקהל הגרמנית.
² ראה לדוגמה David Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda* (London: Routledge, 1993); Josef Wulf, *Presse und Funk im Dritten Reich. Eine Dokumentation* (Frankfurt am Main: Zeitgeschichte Verlag, 1983); Jay W. Baird, *The Mythical World of Nazi Propaganda 1939-45* (Minneapolis, 1974); Ernest K. Bramstedt, *Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda* (Frankfurt am Main, 1971).

התעמולה הגרמנית במלחמת העולם הראשונה השפיעה השפעה מכרעת על קריסת העורף הגרמני ובעקבות זאת הביא לתבוסה. נקודת המחלוקת העיקרית בין משרד התעמולה האזרחי בין אנשי הצבא נגעה לפיקוח על יחידת התעמולה ולארגונה. משרד התעמולה רצה לספח יחידות אזרחיות שלו ליחידות הצבא בזמן יציאתן למבצעים. משרד המלחמה, ולאחר מכן הפיקוד העליון של הוורמכט (Oberkommando der Wehrmacht – OKW), דרשו, לעומת זאת, יחידות צבאיות לחלוטין שיהיו כפופות לפיקוד הצבאי. המחלוקת נפתרה בעקבות כמה ניסויים שנערכו בשנים 1936-1937. הושגה פשרה שלפיה אורגנו היחידות במסגרת הצבא, אבל את הנחיותיהן המקצועיות הן קיבלו ישירות ממשרד התעמולה.³

לפני כניסת הגרמנים לחבל הסודטים הוקמו במסגרת הצבא חמש פלוגות התעמולה (Propaganda-Kompanien – PK). כשפרצה מלחמת העולם השנייה כבר היו שבע פלוגות של הצבא, ארבע פלוגות של חיל האוויר ושתי פלוגות של הצי.⁴ צעד מרכזי שנעשה עוד קודם לכן בתחום הפיקוד והשליטה היה הקמתו של אגף התעמולה במסגרת OKW. גוף מטה זה נוהל בידי קצין צבא מקצועי בשם הסו פון ודל (Hasso von Wedel), שהיה כפוף ישירות לראש מטה המבצעים של OKW (WFSt.), הגנרל אלפרד יודל (Alfred Jodl). האגף נועד לרכז את הפיקוד ואת השליטה על יחידות התעמולה המתרבות, ושימש גוף מתווך ביניהן ובין משרד התעמולה.

באותה תקופה הוגדרו תפקידיהם של גייסות התעמולה על-פי סדר העדיפויות הזה: איסוף חומר חדשותי מאזורי המבצעים הצבאיים, הפצת תעמולה בקרב צבא האויב ואוכלוסייתו (המונח המקצועי הוא "תעמולה אקטיווית") וארגון פעילות חינוך ופנאי לגייסות הגרמניים.

סדר הכוחות של גייסות התעמולה גדל מאוד בתקופת המלחמה, ובאמצע 1942, בשיא כוחם, הגיעו לגודל של דיוויזיה (כ-15,000 חיילים). באותו זמן הם אורגנו מחדש ולאחר מכן החל תהליך צמצום שנמשך עד סוף המלחמה. גם סדרי העדיפויות השתנו ומאמצע המלחמה קיבלה התעמולה האקטיווית עדיפות עליונה. בהקשר זה יש להזכיר גם את יחידת התעמולה של הוואפן ס"ס, שהייתה כפופה חלקית לאגף התעמולה.. היחידה הזאת הוקמה כפלוגת תעמולה ב-1940, אך בפיקודו הנמרץ של

³ Ortwin Buchbender, *Das tönende Erz: Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg* (Stuttgart: Seewald, 1978), pp. 16-19

⁴ הסקירה הזאת מבוססת במידה רבה על ספרו של בוכנדר וכן על ספרו של פון ודל: Hasso von Wedel, *Die Propagandatruppen der deutschen Wehrmacht* (Neckargemünd: Scharnhorst Buchkameradschaft, 1962)

גונטר ד'אלקוון⁵ (Günther d'Alquen) צמחה לסדר גודל של חטיבה שנקראה SS Standarte "Kurt Eggers". חשיבותה של החטיבה גדלה עקב התמחותה בתחום התעמולה האקטיווית ובסוף המלחמה ירש ד'אלקוון את ודל בפיקוד על גייסות התעמולה.

גייסות התעמולה אורגנו במסגרת מפקדה ראשית (אגף התעמולה). שהייתה אגף בפיקוד העליון של הוורמכט (OKW). היא פיקדה על מספר רב של יחידות תעמולה באזורי החזית, באזורים הכבושים ובאזורי הפיקוד המרחביים של הרייך הגרמני. באזורים הכבושים פעלו יחידות שגודלן השתנה בהתאם לגודל השטח ולתנאיו. בפיקודים האזוריים בתוך גרמניה הופקדה פעילות התעמולה של הוורמכט בידי מטות מיוחדים שהוצבו במפקדות המחוזיות (Wehrkreiskommando) תחת פיקודו של קצין המודיעין. את גרעין היחידות הקרביות היוו ה-PK, שפעלו במסגרת שלוש זרועות הוורמכט. ה-PK של הצבא סופחו למפקדות של הארמיות. הן כללו מחלקות וכיתות של כתבי עיתונות ורדיו, צלמים, מסריטים, תועמלנים, וכן בתי דפוס וסוללות של משגרי טילי תעמולה. כפי הנראה לא היה הוורמכט יכול לספק כמויות גדולות של כוח אדם ברמה מקצועית כל כך, ולכן נעשה רוב הגיוס ליחידות התעמולה בידי משרד התעמולה וארגונו. למשרד התעמולה הייתה גם שליטה רבה על פעילות הדיווח החדשותי, והנחיות שוטפות בנוגע לכך הועברו לכל יחידות התעמולה דרך אגף התעמולה. יחידות התעמולה עצמן שלחו את החומר שאספו בדרך המהירה ביותר אל אגף התעמולה בברלין, שם צונזר החומר ונמסר למשרד התעמולה לצורך הפצה בעיתונות, ברדיו, ביומני הקולנוע, בסרטים, בספרים וכיו"ב. סלילי סרטים הועברו ישירות למשרד התעמולה כדי שיהיה אפשר להציגם ביומני החדשות השבועיים. הגרמנים היו מודעים היטב לחשיבות האקטואליות של החדשות, ועשו את כל המאמצים להעביר את החומר מהר ככל האפשר. לרשות אגף התעמולה עמדו אפילו שני מטוסי תובלה שהיו מוכנים לטוס לקווי החזית, לאסוף חומר ולהביאו ישירות לברלין.

ככלל אפשר לומר שבמהלך כל המלחמה היה שיתוף פעולה מוצלח ויעיל יחסית בין הוורמכט לארגוני התעמולה האזרחיים, אף-על-פי שבספרים אפולוגטיים רבים שפורסמו לאחר המלחמה תוארו היחסים ביניהם כבעייתיים.⁶

⁵ ד'אלקוון ידוע יותר בתור העורך הראשי של העיתון *Schwarze Korps SS*.

⁶ ראה למשל Wedel, *Die Propagandatruppen*, pp. 25-26, וכן את המגמה הכוללת ב-Hans Leo Martin, *Unser Mann bei Goebbels. Verbindungsoffizier des OKW beim Reichspropagandaminister 1940-44* (Neckargemünd: Scharnhorst Buchkameradschaft, 1973). מרטין היה קצין הקישור של WPr במשרד התעמולה ועבד בצמוד לגבלס. למרות הדברים השליליים שנכתבו בספרו עדויות אחרות מצביעות על כך שהקשר ביניהם היה טוב מאוד ושבדרך כלל היו ביניהם יחסי עבודה תקינים.

גייסות התעמולה והשאלה היהודית

במסגרת פעילותם, ועקב עיסוקם הישיר בשאלות בסיסיות של האידאולוגיה הנאצית, באו גייסות התעמולה במגע עם השאלה היהודית. חשוב לציין כי טיפול בבעיה היהודית מעולם לא עמד במרכז עיסוקם וכי באגף התעמולה לא הייתה מעולם מחלקה לעניינים יהודיים כדוגמת זו שהייתה במשרד התעמולה בניהולו של ד"ר אברהרד טאוברט (Eberhard Taubert). מכל מקום, מאחר שגייסות התעמולה שירתו במידה רבה את האידאולוגיה הנאצית, שבה ועלתה השאלה היהודית במסגרת פעילותם. לא הייתה להם דרך לחמוק מעיסוק זה וככל הנראה גם לא רצו להימנע מכך. העיסוק ביהודים לא נכפה בדרך כלל מבחינה ארגונית על החיילים הגרמנים שעסקו בתעמולה; רובם הביעו נכונות לעסוק בנושא, ובהמשך יידונו הסיבות לכך.

הגייסות בדיווח החדשותי

כידוע היו החדשות ברייך השלישי תעמולה וכך יש לראותן. מאז תחילת המלחמה היה הדיווח המלחמתי מרכיב מרכזי בפעילותם של גייסות התעמולה. פלוגות התעמולה היו ארגוני החדשות היחידים שיכלו להגיע לקווי החזית ולאסוף שם חומר חדשותי. על גופים אזרחיים נאסרה הכניסה לאזורים מבצעיים של הצבא מאז הכניסה לחבל הסודטים.⁷ הבלעדיות הזאת אפשרה ל-PK לספק דיווחים אקטואליים על היהודים באזורים שנכבשו, בעיקר במזרח. כבר בשלבים הראשונים של מסע המלחמה בפולין יכלו כתבי ה-PK למסור לציבור הגרמני רשמים ראשונים מהקהילות היהודיות שנקרו בדרכם. כדוגמה אפשר להביא ארבעה דיווחי עיתונות שהועברו בספטמבר 1939 בידי פלוגה PK621, שרוב חייליה היו אוסטרים ושפעלה עם גיס ההרים XVIII בדרום פולין. באותה תקופה עדיין לא ניתנו הנחיות מפורשות לדווח על יהודים, אולם במסגרת הדיווחים על נושאים אחרים הוצגו היהודים באופן סטראוטיפי ביותר.⁸

הדיווחים נועדו בעיקר לפרסום בעיתונות המקומית של המחוז הצבאי XVIII, שמפקדתו שכנה בזלצבורג. עותקים מהם נשלחו למטה התעמולה של מפקדה זו ונשמרו בארכיון מיוחד עם חומרים נוספים. לארכיון הגיעו גם תצלומים של יהודים

⁷ Stellungnahme der Pressegruppe zur Berichterstattung der Reichsdeutschen Presse über den Einsatz der Wehrmacht zur Befreiung des Sudetenlandes, February 2, 1939, Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg (BA-MA), RW4/333, OKW/I Pr. D2 BA-MA, RH53-18/92, reports VII-B22-106, 107, 110, 125 ⁸

שצולמו בידי צלמים של פלוגת PK621 ובידי חיילים רגילים. מטה התעמולה השתדל להשיג גם העתקי תצלומים שצילמו חיילים רגילים במטרה לעשות בהם שימוש תעמולתי. ביניהם היו תצלומי יהודים ביישובים שכבש הצבא הגרמני.⁹ למרבה ההפתעה פורסם תצלום מאוסף זה, שבו נראה קבצן יהודי זקן, לאחר המלחמה בספר שפרסמו ותיקי דיוויזיית ההרים 1 על קורותיה של הדיוויזיה במלחמה. בתיאור התצלום שבספר נכתב: "Ein Typ, den jeder kennt" (טיפוס המוכר לכל אחד).¹⁰ זמן קצר לאחר תחילת הפלישה לפולין העביר משרד התעמולה לאגף התעמולה את דרישתה של העיתונות הגרמנית לקבל תצלומי יהודים. היות שפלוגות התעמולה היו היחידות שיכלו לספק חומר זה, הופנתה הדרישה אליהן.¹¹ אך כאמור, לא תמיד היה צורך לתת הוראות מפורשות כדי להשיג חומר כזה.

ככל שהתקדמה המערכה לסופה גבר הביקוש לחומר על היהודים. מיד לאחר נפילת ורשה החל משרד התעמולה לדרוש חומר כזה. ב-2 באוקטובר 1939 הועברה לפלוגות התעמולה המוצבות בפולין הנחיה ממשרד התעמולה בזו הלשון: "יש להשיג בכמות גדולה ממה שהיה עד עתה, מוורשה ומכל השטחים שנכבשו, קטעי סרטים המציגים טיפוסים יהודיים מכל הסוגים. רצוי דיוקנים וכן יהודים בעבודה. החומר הזה אמור לחזק את ההסברה האנטישמית שלנו בארץ ובעולם".¹²

קטעי הסרטים שצילמו צלמי ה-PK בהתאם להנחיה שולבו ביומני הקולנוע של חברת Ufa, שיצאו לאקרנים ב-4 וב-18 באוקטובר 1939.¹³ בקטעים הוצגו דמויות סטראוטיפיות של יהודים וכן יהודים שאולצו בידי הוורמכט לפנות הריסות. קטעים מהסוג הזה צולמו עוד קודם לכן, כפי שאפשר להבין מקטע שהוצג ביומן הקולנוע של חברת Ufa מ-14 בספטמבר 1939, שבו נראה מעצר יהודים בברומברג (Bromberg).¹⁴

בתקופה הנדונה החלו פלוגות התעמולה של הצבא לסייע ליחידות הסרטה של משרד התעמולה, שנשלחו לצלם תצלומים ראשונים בכמה קהילות יהודיות בפולין. התצלומים האלה שימשו בסופו של דבר ליצירת הסרט האנטישמי הארסי הנודע "היהודי הנצחי" (*Der Ewige Jude*), שיצא לאקרנים כעבור כשנה. ב-7 באוקטובר 1939 קיבלה מפקדת הארמיה השמינית מברק מאגף התעמולה שבו נאמר:

⁹ ראה 18 תצלומים השמורים בתיק המקורי ב-BA-MA, RH53-18/92
¹⁰ Hubert Lenz, *Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgsdivision 1935-45* (Bad-Nauheim: Podzun, 1954), p. 62
¹¹ BA-MA, Weisungen für die Propagandakompanien des Heeres, September 8, 1939, RW4/185, RMVP/Hauptreferat Bildpresse
¹² Propagandaweisung des Reichspropagandaministers für den 2/10/39, 1/10/39, BA-MA, RW4/241/1, WPr.Id an PK501, 649, 637, 621, LwPK1, 4 & LwProp. Zug
¹³ Ufa Tonwoche Nrs. 474/41/1939, 476/43/1939
¹⁴ Ufa Tonwoche Nr. 471/38/1939

משרד התעמולה שולח לוורשה בשליחות מיוחדת את ד"ר אברהרד טאוברט ואת ד"ר פריץ היפלר [מפקח הסרטים של הרייך]; ללודז' [יישלחון] הצלמים צונף (), (Zunft) אנדראט (Endreat), זול (Soll) וטלמן (Tallmann); לקרקוב [הצלמים] וינטרפלד (Winterfeld) קונגל (Kungel), הרטמן (Hartmann) ואשנברך (Eschenbach). נא לסייע להם בביצוע המשימה ולספח אותם ל- PK.¹⁵

המאורעות שהתרחשו בתקופה הזאת אינם בהירים לחלוטין. פלוגה PK649 הייתה אז יחידת התעמולה האורגנית של הארמיה השמינית. ד"ר היפלר טען כי מעולם לא הגיע לוורשה לצורך הסרטה, אלא ללודז', שם יצר קשר עם הפיקוד הצבאי המקומי וקיבל סיוע מ- PK (קרוב לוודאי מפלוגה PK501). הוא וצוותו שהו במקום שלושה ימים, ובמהלכם הסריטו את סצנות השחיטה המפורסמות - לצורכי ארכיון, כפי שנאמר לו. לאחר מכן נסע לבדו לוורשה להיפגש עם חבר ותיק ומשם שב לברלין.¹⁶ גבלס, לעומת זאת, כתב ביומנו ב-17 באוקטובר 1939 כי באותו יום שב היפלר מפולין ובידו חומר בעבור "סרט הגטו" (*Ghettofilm*).¹⁷ סרט זה הפך בהמשך ל"יהודי הנצחי", שנעשה על-פי תסריט של טאוברט ובבימויו של היפלר. לענייננו חשובה העובדה שלפחות פלוגת תעמולה אחת סיפקה סיוע טכני ולוגיסטי בשלבים הראשונים של הפקת סרט אנטישמי זה. מתוך השוואה בין קטעי הסרטים שיצרו פלוגות התעמולה בעבור יומני הקולנוע ובין הסצנות המופיעות בסרט נראה שנכללו בו כמה מסרטי ה- PK. מקרה זה תואר בפירוט כדי להדגים את המורכבות שהייתה כרוכה בהפקת התעמולה האנטישמית, ולהראות שבמלאכה עסקו עוד גורמים מלבד משרד התעמולה והמפלגה הנאצית.

פלוגות התעמולה המשיכו לשלוח חומר חדשותי מן הסוג הזה גם לאחר מכן, ושוב בלי לקבל הוראות מפורשות לכך ממשרד התעמולה או מאגף התעמולה. הפעילות הזאת זכתה לפריחה מחודשת במחצית הראשונה של 1941. כנראה בעיקר בגלל חוסר הפעילות שנכפה על יחידות התעמולה במזרח בתקופה הזאת. בשעה שליחידות שהוצבו במערב היו נושאים צבאיים רבים לדיווח, נקלעו היחידות במזרח לתקופה של המתנה וחוסר מעש. פלוגות התעמולה במזרח קיבלו מאגף התעמולה

¹⁵ BA-MA, RW4/241.1, WPr. an AOK8/lc, October 7, 1939

¹⁶ ריאיון של המחבר עם ד"ר פריץ היפלר, ברקטסגאדן, 16 באפריל 1998.
¹⁷ Joseph Goebbels, *Tagebücher*, 15 vols., Elke Fröhlich, ed., (Munich: Saur, 1996), October 17, 1939

הנחיה לפעול כמיטב יכולתן במשך חורף 1941 ולמעשה ניתנה להן יד חופשית.¹⁸ מאחר שההנחיות הכלליות שניתנו לפלוגות התעמולה היו לדווח על כל דבר מעניין שקורה בסביבתן, עלו הגטאות היהודיים בפולין מדרך הטבע כנושא לדיווח. בדיווחי הפעילות של פלוגות התעמולה לפברואר 1941 נרשמו הפריטים האלה:

- 4 בפברואר 1941 - מסריט של PK666 הסריט סרט בגטו לובלין;¹⁹ כתב רדיו של PK689 הכין כתבה בגטו לודז'.
- 12 בפברואר 1941 - צלם של PK689 היה בגטו לודז' וצילם שם שבעה תצלומים.
- 12-13 בפברואר 1941 - שני מסריטים של PK689 הסריטו סרט בגטו לודז'.
- 17-19 בפברואר 1941 - כתב של PK689 היה בגטו לודז' והכין כתבה עליו.
- 17-28 בפברואר 1941 - מסריט נוסף של PK689 חזר לגטו והסריט שני סרטים.²⁰

דיווחים כלליים נוספים מראים שבאפריל ובמאי 1941 פקדו כתבי PK את גטאות ורשה, לודז' ולוויץ' (Łowicz).²¹ העובדה המעניינת היא שכתבים צבאיים שהו תקופות זמן ארוכות יחסית בתוך הגטאות לצורך הכנת כמות רבה למדי של כתבות מסוגים שונים. במבט ראשון מפליאה מעט העובדה שכתבי הוורמכט הם אלה שעסקו באופן אינטנסיבי בהכנת כתבות על גטאות. ידוע לנו רק על מקרה אחד, בספטמבר 1940, שבו נשלחו כתבי ס"ס לגטו לודז' כדי להכין דיווחים בהוראת הימלר.²²

בימים שלפני תחילת הפלישה לברית-המועצות שבו הכתבים לבקר בגטאות.²³ הפעם נמנו עמם כמה כתבים של פלוגות התעמולה של חיל האוויר הגרמני (Kriegsberichterkompanie - KBK6), שהכינו כמה כתבות על הגטו. היחידה

¹⁸ Tätigkeitsbericht der Gruppe Ic/AO des AOK17 für den Monat Januar 1941 (A.H.Qu. Zakopane), BA-MA, RH20-17/274

¹⁹ כך נכתב בדוח, אף שבלובלין הוקם גטו רק ב-24 במארס 1941.

²⁰ Lageberichte (PK) Nr.41, February 1-28, 1941, BA-MA, RW4/338, WPr.Id היחיד שנמצא בתיקים.

²¹ Ibid. Nr.43 (April 1-30, 1941) & Nr.44 (May 1-31, 1941)

²² Meine Dienstreise nach Litzmannstadt im September 1940, February 25, 1941, BA-Berlin, R55/409, Pro/4 ORR Imhoff an Personalabteilung/Min.Rat Flügel יש לציין כי הכתבים הנזכרים נמנו עם גייסות התעמולה, אולם צוותי צילום והסרטה אחרים של הס"ס שפעלו במסגרת המטה האישי של הימלר לא היו קשורים בכל צורה שהיא אל הוורמכט.

²³ Lagebericht (PK) Nr.45 (June 1-30, 1941), BA-MA, RW4/338, WPr.Id ; הדוגמה הטובה ביותר לשימוש שנעשה בחומר שנשלח לברלין היא הכתבה "Juden unter sich," *Berliner Illustrierte Zeitung* Nr.30, 24/7/41. בכותרת המשנה נכתב: "כך חי העם שמתוכו באו הרוצחים מברומברג, למברג, דובנו וביאליסטוק. דיווח מגטו ורשה". מעניין לראות כיצד שימשו תצלומים שנצרו עוד לפני הפלישה לברית-המועצות בתעמולה שנוצרה לאחר גילוי פשעי המשטר "היהודי-בולשוויקי", שם.

הוצבה בקרבת ורשה במסגרת תנועת הכוחות הסודית שקדמה למבצע "ברברוסה". מכיוון שהיה אסור להזכיר את תנועות הצבא, נבחר הגטו כנושא חדשותי. הכתבות שהוכנו נשאו כותרות כגון "מאחורי מחסום הגטו", "ורשה בין היום למחר" וכותרות דידקטיות כמו "מדוע גטו?". כתבה אחת, שנקראה "Ahasver over England", נכתבה באנגלית כדי ליצור תעמולה אצל העמים דוברי השפה. לפחות 20 תצלומים צורפו לכתבות אלו.²⁴

כתבות אלו כללו לא רק תיאור מפורט של הגטו, אלא גם הצדיקו את גורלם המר של היהודים.

כתבי KBK6 נלוו זמן קצר לאחר מכן לעוצבות הגרמניות שפלטו לבריית-המועצות והמשיכו לדווח על נושאים יהודיים. מובן שכעת הושם הדגש על הבלטת הקשר בין היהודים ובין המשטר הסובייטי.²⁵ כמה מהכתבים אף הציעו פתרונות בדיווחיהם על הטרור היהודי:

היהודים מהווים כאן [במינסק], כמו בכל מקום אחר, סכנה מהותית. הם אויבינו בכל הנסיבות והם רוצים להיות כאלה. בגטו עדיין אפשר למצוא קומיסרים סובייטים לשעבר. משם בא תמיד הרצון להטריד את האוכלוסייה, אולם אנחנו נשבור בכל האמצעים את ההתנגדות היהודית. ידועה היטב העובדה שהסובייטים פסחו על הגטו כשהציתו אש בכל העיר לפני נסיגתם. פתרון חד וחלק של השאלה היהודית באזור זה הוא התנאי הראשון לשלום עתידי כאן.²⁶

פלוגה KBK6 לא הייתה פלוגת התעמולה היחידה ששלחה חומר על "פשעי" היהודים בבריית-המועצות; אפילו פלוגות התעמולה של הצי תרמו את תרומתן.²⁷ אולם באותה תקופה היו לפלוגות התעמולה מספיק נושאים צבאיים לדיווח. משום

Reports by the reporters Hans R. Ertz, Hans-Werner Groth, Friedrich Luegmayer, Karl²⁴
Gleiss, BA-MA, RL15/67

ראה במיוחד את הכתבה: BA-MA, RL15/71, Kriegsbericht Gefreiter Karl Gleiss (Lw.KBK6):²⁵

"In zerstörten Städten kehrt wieder Ordnung ein. Die deutsche Verwaltung beginnt zu arbeiten," September 16, 1941. מדברים שנכתבו ביומן המלחמה של PK612 ב-4 ביולי 1941 אפשר להסיק שהייתה הוראה מפורשת של WPr. לדווח בנימה הזאת. נאמר שם כי בהנחיות האחרונות שהגיעו מברלין נדרש חומר על יחס האוכלוסייה המקומית אל "מענייה היהודים"; BA-MA, RH45/6, KTB PK612, July 4, 1941.

ibid., Kriegsbericht A. Feickert (Lw.KBK6): "Reichskommissariat Ostland," September 2,²⁶ 1941

ראה לדוגמה Marine Prop.Abt. Nord: Zusammenstellung der seit Beginn der Ostfeldzuges²⁷ gemachten Film Aufnahmen bis einschl. October 15, 1941, MA-BA, RW4/213 הדוח כולל את קטע הסרט "Synagogenbrand in Riga und russische Plünderer in Verhör" (צלם Iblor, אורך 345 מטר) וחמישה תצלומים של הצלם Bangemann שצולמו ב-3 בספטמבר 1941 תחת הכותרת "Auf den Rückzugstrassen der Sowjetarmeen. Juden lernen Handarbeit"

כך, כמו גם בשל היעלמותם ההדרגתית של היהודים מאזורי המזרח, הלכו והתמעטו אזכורי היהודים בכתבות כמעט עד לאפס.

היבט בעייתי של פעילות הדיווח החדשותי היה הדיווחים על הוצאות להורג של יהודים, שנועדו אך ורק לצורכי תיעוד.²⁸ מפורסם במיוחד הוא תיעוד הוצאתם להורג של יהודים וצוענים בפנצבו (Pančevo) שבסרביה, ב-11-9 באוקטובר 1941. כיתת הסרטה של יחידת התעמולה של הפיקוד הצבאי בבלקנים (Propaganda-Abteilung Südost) הסריטה את אנשי יחידת הקשר של הצבא הגרמני מוציאים את הקרבנות להורג.²⁹ נוסף על הסרט (שצולם בצבע!) צולמו תצלומים רבים בידי צלם PK שהיה במקום. היה זה צלם העיתונות הידוע גרהרד גרונפלד (Gerhard Grünefeld).³⁰ אפשר לשער כי לפחות חלק מתצלומי ההוצאות להורג הידועים לנו צולמו גם הם בידי צלמים צבאיים.

ידוע גם מקרה שבו צולם גירוש יהודים במערב בידי צלמי פלוגות התעמולה, כנראה לצורכי תיעוד בלבד, מכיוון שאף אחד מן התצלומים לא פורסם. מדובר בגירוש יהודי מרסיי ב-24 בינואר 1943 בידי המשטרה הגרמנית והצרפתית בסיוע יחידות מקומיות של הוורמכט.³¹ התצלומים מן הגירוש הם חלק מסדרת תצלומים שצולמו בזמן טיהור רובע הנמל הישן של העיר ב-24-22 בינואר 1943. בזמן הפעולה חל איסור חמור לצלם, ורק לצלמי ה-PK הותר לצלם את היהודים מובאים לתחנת הרכבת ומועלים לרכבת הגירוש.³²

ככל שהלך מצב הגרמנים והחמיר התרכזה פעילות הדיווח החדשותי יותר ויותר בנושאים צבאיים או כלכליים-צבאיים. עם זאת, אפשר למצוא אזכורים אנטישמיים גם בדיווחים מאוחרים. כך למשל תואר באופן סטראוטיפי ביותר קצין יהודי בצבא האדום שנלקח בשבי בינואר 1944.³³ במקרה אחר תוארו הרגשות האנטי-יהודיים של

²⁸ ראה הנחיות מפורשות בנוגע לעניין זה ב- Der Bevollm. Komm. Gen in Serbien: Photographieren der Vollstreckung von Urteilen, January 3, 1942, BA-MA, RH26-104/52; Ibid., Photographieren der Vollstrecken von Todsurteilen, January 22, 1942.

²⁹ Oblt. Liepe: Bericht über die Erschiessung von Juden, October 13, 1941, BA-MA, RH24-18/213

³⁰ Hamburger Institut für Sozialforschung, ed., *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht* 2 בתצלום מס' 2 1941-44. *Ausstellungskatalog* (Hamburg: Hamburger Edition, 1996), pp. 28-31 אפשר לראות בבירור את המסריט ואת עוזרו מצלמים את האירוע. תצלומי המקוריים של גרונפלד נמצאים ברשות המוזיאון ההיסטורי הגרמני בברלין (DHM). ראה גם Winfried Ranke, *Deutsche Geschichte kurz belichtet. Photoreportagen von Gerhard Grünefeld 1937-65* (Berlin: DHM, 1991).

³¹ Ahlrich Meyer, *Der Blick des Besatzers: Propagandaphotographie der Wehrmacht aus Marseille 1942-1944* (Bremen: Ed. Temmen, 1999), pp. 19-27

³² שם, עמ' 22-23, 106-142.

³³ Gefangene schildern Sowjetverlust in der Schlacht ostwärts Witebsk. Bolschewistisches Allerlei-Samuel wurde in 6 Wochen Leutnant, January 13, 1944, BA-MA, RW4/803, Pz.PK697/KB Heinz Henke.

אוכלוסיית בודפשט לאחר ההפצצות הקשות על העיר. כך כתב הכתב הצבאי הגרמני:

הפצצות השמידו לא רק את בתיה של אוכלוסיית העמלים, אלא גם את שרידי האהדה שיצרו תעמולת ההסתה הבריטית ויהודים מפיצי שמועות. שוב ושוב אפשר לשמוע התבטאויות חריפות של גועל כלפי האמריקנים והבריטים וכן קללות נגד היהודים, שהעובדה שהם הציתו את אש המלחמה ידועה כבר מזמן לציבור הרחב.³⁴

נראה שבדברים אלה לא תיאר הכתב הצבאי רק את רגשותיה של האוכלוסייה ההונגרית כלפי היהודים, אלא גם, ואולי בעיקר, את רגשותיו שלו.

היהודים בתעמולה האקטיווית

חשיבותו של התעמולה האקטיווית בעניין היהודים הלכה וגדלה בזמן המלחמה. אף-על-פי שמבצעי תעמולה גלויה כבר נערכו בזמן הפלישה לפולין, הגיעה הפעילות הזאת לשיאה רק לאחר הפלישה לברית-המועצות. התעמולה הגלויה כוונה בראש ובראשונה כלפי צבא האויב, אולם יחידות תעמולה שהוצבו בשטחים הכבושים מיקדו את פעילותן בקרב האוכלוסייה האזרחית המקומית. נושא שתפס מקום מרכזי בתעמולה הזאת היה תפקידם של היהודים בשני המחנות האויבים - הפלוטוקרטיה הקפיטליסטית והבולשוויזם.³⁵

דוגמה טובה לתעמולה גלויה בעלת תכנים אנטישמיים היא התעמולה שהפיצה יחידת התעמולה בבלקנים, שפעלה בעיקר ביוגוסלביה. כבר בתחילת פעילותה הציגה היחידה בפני האוכלוסייה המקומית דימויים אנטישמיים חזקים. היא עשתה זאת באמצעות פרסום מאמרים אנטישמיים בעיתונות המקומית, שנשלטה בידי יחידות התעמולה באזורים הכבושים, ובאמצעות ארגון תערוכה אנטי-יהודית בבלגרד. העילה הישירה למערכה הזאת הייתה ההערכה כי היהודים הם חוט השדרה של הקומוניזם בסרביה.³⁶

Die Feuerprobe - Bewährung der ungarischen Heimatfront, April 4, 1944, BA-MA, ³⁴

RW4/801, Prop. Zug b.58.Pz.Korps/ KB Werner Haverbeck

Messerschmidt, *Die Wehrmacht im NS-Staat*, p. 326 ³⁵

Propaganda Abteilung Südost: Lage- und Tätigkeitsbericht der Propagandaabteilung, May ³⁶

26, 1941-June 25, 1941, BA-MA, RW4/231

בסרביה ראה Walter Manoschek, "Serbien ist Judenfrei!". *Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42* (Munich: MGFA, 1993)

בעקבות התעמולה ננקטו צעדים קונקרטיים יותר נגד היהודים ובסוף יולי 1941 דיווחה יחידת התעמולה הנ"ל: "הפיקוד הצבאי פועל במרץ רב נגד הבנדיטים, החבלנים ומי שמסייעים להם. הריגתם בירייה של כ-50 קומוניסטים ויהודים לא חמקה מתשומת לבה של האוכלוסייה המקומית".³⁷

ארבעה ימים בלבד לאחר שנכתב דוח זה השתתף לויטננט ד"ר שרדה (Schrade) יחידת התעמולה בבלקנים בדיון מטה עם המפקד העליון בסרביה, הגנרל דונקלמן (Dunckelmann). בדיון זה הוחלט להוציא להורג 122 קומוניסטים ויהודים נוספים וכן לאסור את כל החשודים בקומוניזם בבלגרד ולהעבירם למחנה ריכוז.³⁸

אחת מיחידות המשנה (Propagandastaffel Kroatien) שפעלה בעיקר בבוסניה, עסקה בעיקר בפעילות אנטי-פרטיזנית ובניסיון לגייס מוסלמים לצד הגרמנים. במסגרת פעילויות אלו הדפיסה היחידה בשנים 1943-1944 מבחר רחב של כרוזים, גלויות ועלונים שתוכנם אנטישמי.³⁹

פעולות דומות אך בהיקף רחב יותר ביצעה יחידת התעמולה של הפיקוד הצבאי בצרפת (Propaganda-Abteilung Frankreich). במאי 1941 נפתחה מערכת התעמולה האנטי-יהודית הגדולה הראשונה בצרפת ובאותו זמן נקטו השלטונות הגרמניים את הצעדים החריפים הראשונים נגד היהודים. היחידה הזאת היתה הגוף האחראי לניהול מערכת התעמולה. היא הדגישה, בין השאר, את החשיבות שבשימוש בסרטים לצורך התעמולה האנטישמית. כצעד ראשון העבירה היחידה גרסה צרפתית של הסרט "היהודי זיס" (Jud Süß) להקרנה באזורי שלטון וישי.⁴⁰

גם במקרה זה יצרה התעמולה זהות בין היהודים ובין אויבי גרמניה. היהודים נחשבו למפיצים מרכזיים של תעמולה אנטי-גרמנית בצרפת.⁴¹ שנה לאחר מכן, במאי 1942, העריכה יחידת התעמולה בצרפת כי היהודים הם המפיצים העיקריים של תעמולת אויב ולפיכך מהווים מכשול ברור לפעילותה של היחידה. בדוחות על מצב התעמולה בצרפת נכתב כי אם לא יינקטו אמצעים נגד היהודים לא תיפתר לעולם

Propagandaabteilung Südost: Lage- und Tätigkeitsbericht vom 26/6-25/7/41, BA-MA, ³⁷ RW4/231

Lt. Dr. Schrader: Kurze Niederschrift über Dienstbesprechung am 29/7/41, BA-MA, ³⁸ RW4/252

³⁹ ראה את האוסף בתיקים האלה: BA-MA, RH45/45-48, 66, 69, 75-76
PA Frankreich/Referat Rundfunk/Abteilung Zeitgeschehen: Tätigkeitsbericht über 10 ⁴⁰ Monaten Zeitgeschehen, May 23, 1941, BA-MA, RW35/217

⁴¹ ראה דברים שכתב קצין המודיעין של הממשל הצבאי בצרפת: Der Militärbefehlshaber in Frankreich/lc: Die deutschfeindliche Propaganda im besetzten Frankreich und ihre Bekämpfung, May 25, 1941, BA-MA, RW35/238

בעיית ההתנגדות הקומוניסטית.⁴² הוצע להציג בתעמולה שהופצה לעם הצרפתי את היהודים כ"אויבי האנושות, שיכולים רק להרוס ולא ליצור; הקומוניזם הוא תופעה אסייתית תחת השפעה יהודית, השואפת להשליך את התרבות והציוויליזציה, שנוצרו במאמץ כה רב, חזרה אל הצורה הפרימיטיביות ביותר של הקיום האנושי".⁴³ במסגרת המגמה הזאת הוטל על יחידת התעמולה של צפון צרפת לערוך תעמולה סביב משפט הראווה המתוכנן של הרשל גרינשפן - האיש שירה בדיפלומט הגרמני פום-ראט בפריז ב-1938, משפט שהיה אמור להיערך במאי 1942. מנהל המחלקה האנטי-יהודית במשרד התעמולה, ד"ר טאוברט, הנחה את יחידת התעמולה "להביא לפני בית המשפט הגרמני הגבוה ביותר את אשמת היהדות העולמית".⁴⁴ בסופו של דבר לא התקיים משפט הראווה וכך לא יצאה לפועל מערכת התעמולה שהייתה אמורה ללוותו.

התעמולה האנטי-יהודית בצרפת הוגברה בזמן ההכנות לנקיטת צעדים קשים נגד היהודים. כך הותרה להקרנה הגרסה הצרפתית של הסרט האנטישמי "היהודי הנצחי" ברחבי צרפת הכבושה בתחילת יולי 1942 - זמן קצר לאחר שהוטל על היהודים לענוד טלאי צהוב ולאחר הגירושים הראשונים למחנות ההשמדה. היה זה צעד תעמולתי מתוכנן היטב. הגרסה הצרפתית של הסרט הוכנה להקרנה כבר בדצמבר 1941, אולם מפקד יחידת התעמולה בצרפת הורה לאחסן את הסרט עד להזדמנות המתאימה.⁴⁵

לאחר הוצאת הצו לענידת טלאי צהוב דיווחה יחידת התעמולה:

אפשר להבחין כי סימול היהודים יוכל להשיג את מלוא האפקט הדרוש רק אם יתלוו לו צעדים מבזים. כתוצאה מכך פנתה שוב יחידת התעמולה לס"ד והציעה למנוע מן היהודים לבקר במרחצאות ציבוריים, בבתי קפה ובמסעדות, ליטול מהם את כרטיסי הקצבת הסיגריות ולתת אותם לשבויי מלחמה צרפתים, ולאסור עליהם ללכת ברחובות ראשיים ובשדרות בימי ראשון ובחגים. על-פי מידע שנתקבל לאחרונה מן הס"ד מכינים כעת צו שיביא את ההצעות האלה בחשבון.⁴⁶

⁴² Propaganda-Abteilung Frankreich: Die Wirksamkeit der Feindpropaganda, Zielsetzung der deutschen Propaganda und Möglichkeiten in Frankreich, May 3, 1942, BA-MA, RW4/256
העובדה כי ; בדוח הודגשה רק בפריז חיים יותר מ-120,000 יהודים

⁴³ שם, שם.

⁴⁴ Dr. Taubert/RMVP an die Propagandaabteilung beim Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich (über Abt. RV und WPr.), April 27, 1942, BA-MA RW4/256

⁴⁵ Propaganda-Abteilung Frankreich/ Referat Film: Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 12-19/12/41, BA-MA, RW35/224, RW35/226; Ibid., ibid., 13-20/6/42

⁴⁶ Propaganda-Abteilung Frankreich/Gruppe Aktiv-Propaganda: Allgemeines Stimmungsbild (vom 10/6-8/7/42), 8/7/42, BA-MA, RW4/237

מרתק לראות שגם בצרפת כמו בסרביה עסקה יחידת התעמולה לא רק בנושאי תעמולה מובהקים, אלא הייתה גם הייתה מעורבת בעיצוב מדיניות הכיבוש. היא דחקה בס"ד לנקוט צעדים אנטי-יהודיים חריפים יותר כדי לבצע את משימתה שלה, שהייתה אנטי-יהודית כשלעצמה. המטרה הייתה לחזק את הרגשות האנטי-יהודיים של האוכלוסייה הצרפתית, אבל תוך כדי כך נעשה ניסיון להשפיע ישירות על גורלם של היהודים. כך דיווחה היחידה כעבור כמה שבועות:

עבודת ההסברה ההתחלתית בנוגע לשאלה היהודית נמשכה בתקופה המתוארת באמצעות שידורי רדיו, הרצאות, פרסומי עיתונות וחלוקת עלונים. לאחר סיום המעצרים [של יהודים חסרי אזרחות צרפתית] נמשכת התעמולה האנטי-יהודית בהיקף רחב יותר באמצעות ציון היתרונות שיצמחו לאוכלוסייה הצרפתית מסילוקם של יהודים חסרי אזרחות.⁴⁷

תעמולה גלויה בעלת תכנים אנטישמיים הוצאה לפועל אפילו במזרח התיכון. מאמץ גדול יחסית נעשה להמריד את הערבים נגד הבריטים באמצעות כמויות גדולות של כרוזי תעמולה שהושלכו ממטוסים מעל מצרים, עירק, סוריה וארץ-ישראל. הכרוזים האלה הציגו את היהודים כנציגי הבריטים במזרח התיכון וניצלו את הסכסוך המתמשך בין היהודים לערבים כדי להעביר מסרים אנטישמיים חריפים.⁴⁸ מערכת התעמולה הגלויה הגדולה ביותר נוהלה במזרח נגד ברית-המועצות. שם היו המסרים האנטישמיים החריפים דבר מובן מאליו. הזהות בין היהודים למשטר בקרמלין עמדה למן היום הראשון של המערכה במרכז מאמצי התעמולה הגרמנית.⁴⁹ מסרים אנטישמיים כבר נכללו בכרוזי התעמולה שהודפסו בספטמבר 1937, בזמן תמרוני הסתיו של הוורמכט. בתמרונים תורגלה הדיפת מתקפה סובייטית של מזרח גרמניה ובמהלכם עשתה יחידת תעמולה ניסיונית ניסיונות להפיץ חומר תעמולה

⁴⁷ -Abteilung Frankreich/Gruppe Aktiv-Propaganda: Allgemeines Stimmungsbild (vom 8/7-11/8/42), August 11, 1942, BA-MA, RW4/237, Propaganda
⁴⁸ אוסף של כרוזים שהושלכו בפועל במזרח התיכון כפי הנראה ב-1942 אפשר למצוא ב-BA-MA, RW4/257
ב-RW4/258 יש טקסטים של עלונים בעלי אופי אנטישמי שנועדו לאוכלוסייה הערבית של צפון אפריקה ולגייסות הקולוניאליים הצרפתיים שהוצבו שם.
⁴⁹ ראה למשל -BA, MA, RW4/257, WPr.(AP) בסעיף A של המגמות המרכזיות של התעמולה הגלויה הגרמנית נאמר כי "הצבא הגרמני ובעלי בריתו נלחמים לא נגד עמי ברית-המועצות, אלא רק נגד המערכת היהודית-בולשוויקית של ניצול וטרור". לתיאור מפורט של מערכת התעמולה הגלויה במזרח ראה Buchbender, *Das tönende Erz*; המאמץ שנעשה בחזית המערבית היה קטן בהרבה והשפעתו הייתה שולית למדי. ראה דוגמה נדירה לחומר אנטישמי שכוון לגייסות מערביים ב-BA-MA RW4/258, "Flugblatt für die amerikanischen und englischen Truppen".

מעבר לקווי האויב. נושא מרכזי שהועלה בכרוזי התעמולה היה הזהות בין היהודים ובין המשטר הבולשוויקי המדכא.⁵⁰

כארבע שנים לאחר מכן עשו פלוגות התעמולה שנולדו מאותו ניסוי קישור דומה כדי להביא לעריקה המונית של חיילים מהצבא האדום. שיפור תוכן שנעשה לצורך העניין היה יצירת זהות בין היהודים לקומיסרים הידועים לשמצה של הצבא האדום. הוורמכט התאמץ מאוד לגרום לחיילים הפשוטים להפנות עורף לקומיסרים שלהם, שתמיד הוצגו כיהודים או כקשורים אליהם.⁵¹

מאחר שכיוון תעמולתי זה לא עלה יפה, יצא הוורמכט בתחילת 1942 במערכה חדשה שנועדה לגרום לקומיסרים עצמם לערוק. באותו זמן בוטלה "פקודת הקומיסרים" הידועה לשמצה והופסקו האזכורים שזיהו את הקומיסרים עם היהודים. עם זאת,⁵² לא השתנתה המגמה הכללית של התעמולה, והקישור בין היהודים ובין הגרעין הקשה של הקומוניזם נמשך. כתוצאה מכך הוסיף חומר אנטישמי להגיע אל חיילי הצבא האדום באמצעות השלכה ממטוסים, ירי ארטילרי, טילים מיוחדים, רמקולים וכו'.⁵³

הגרמנים היו סקרנים מאוד לדעת מה השפעתם של מסרי התעמולה שלהם, כולל המסרים האנטישמיים. הם ניסו להעריך זאת באמצעות תשאל שבווי מלחמה סובייטים. בתשאלים אלה עלתה דרך קבע שאלת האנטישמיות בצבא האדום, ועל-פי המידע שנאסף נעשו התאמות ושיפורים בתעמולה האקטיווית. כך למשל דווח ביולי 1942 כי "כרוזים עם סמאות כמו 'Nieder mit den Juden!' (הלאה היהודים!) לא היו אטרקטיוויים משום שלא הוסבר בהם מדוע יש לסלק את היהודים. כשמובא בהם הסבר כזה הרוסי חושב ומשווה אותו לניסיונו מחייו לפני המלחמה. רק אז הוא מוצא אישור לתצפיותיו המוקדמות".⁵⁴

אורטווין בוכבנדר בדק את תוכניהם של רוב הכרוזים שהפיצו יחידות התעמולה בחזית המזרחית. הוא מצא בהם עשרה נושאים דומיננטיים. אחד מהם היה

⁵⁰ ראה טקסטים של כרוזים ב-BA-MA, RW4/812.
⁵¹ Buchbender, *Das tönende Erz*, pp. 98-102. "Schlagt die Kommissare, nieder, schlägt die Juden nieder!", "Nieder mit den Juden und Kommissaren!", "Haut den Judenkommissar, seine Fresse schreit nach einem Ziegelstein!" ("הכו את הקומיסרים, הכו את היהודים!", "הלאה היהודים והקומיסרים!", "הכו את הקומיסר היהודי. פרצופו דורש חבטת לבנה". הכרוז האחרון קרא לחיילי הצבא האדום לנקוט פעולה של ממש נגד הקומיסרים).
⁵² שם, עמ' 160-166.
⁵³ כמה מהכרוזים נשאו סמאות כגון: "In den Kampf gehen nicht die Juden sondern Ihr", "Zitat des Dichters Dostojewski über die Juden", "Stalin treibt Euch im Interesse der Juden ins Verderben", "Wer sind die Herren in der U.d.S.S.R. Die Juden" etc. אתה", "מדברי הסופר דוסטויבסקי על היהודים", "סטלין דוחף אתכם אל האבדון בשם האינטרסים של היהודים", "מי הם שליטי ברית-המועצות? היהודים!"; AOK6/lc Prop.: Flugblattübersicht für Monat August 1942, September 20, 1942, BA-MA RW4/257.
⁵⁴ Dienststele Major Baun: Unsere Propaganda u. deutsche Kriegsgefangene, July 18, 1942, BA-MA, RW4/257

אנטישמיות ובאוגוסט 1942 היה חלקו בכלל החומר תשעה אחוזים והיה הנושא החמישי בחשיבותו מתוך העשרה. במספרים מדובר ב-3,978,540 כרוזים אנטישמיים שהופצו בדרך זו או אחרת מעבר לקוויים. הכמות תהיה גדולה בהרבה עם נביא בחשבון שמסרים אנטישמיים נכללו גם בתעמולה האנטי-בולשוויקית, נושא שנמצא במקום השני עם 17 אחוזים.⁵⁵

גם התעמולה הגלויה שכוונה אל האוכלוסייה האזרחית במזרח כללה תכנים אנטישמיים רבים. תשעה אחוזים מעלוני התעמולה שחילקו יחידות התעמולה הצבאיות במזרח לאוכלוסייה האזרחית בין 1941 ל-1944 היו אנטישמיים באופיים.⁵⁶ בהקשר זה יש להזכיר כי ב-1942 נחתם הסכם שיתוף פעולה בין אגף התעמולה ל-RSHA (Reichssicherheitshauptamt - המשרד הראשי לביטחון הרייך) באשר להצבתם של תועמלני ס"ס באיינזצגרופן. ליחידות התעמולה של הוורמכט במזרח ניתנה הוראה לשתף פעולה עם האיינזצגרופן. תועמלני האיינזצגרופן היו אמורים גם לקבל את הנחיות העבודה המקצועיות שלהם ישירות מאגף התעמולה, כפי שנעשה באשר ליחידות התעמולה של הוורמכט.⁵⁷

שיתוף הפעולה לא הוגבל רק לתעמולה. בידי פלוגות התעמולה היו אמצעים טכניים שכלו להועיל לאיינזצגרופן במילוי משימות הרצח שלהן. אמצעים אלה והשימוש בהם נכללו בקטגוריית הסיוע הלוגיסטי שסיפק הוורמכט למשימות הרצח במזרח.

כך למשל נקראו תושבי ז'יטומיר ב-7 באוגוסט 1941 באמצעות מכונית נושאת רמקולים של יחידה PK637 להגיע לכיכר המרכזית כדי לחזות בהוצאתם של 400 יהודים להורג. היהודים הועמדו מול הקהל והואשמו בפשעים שונים. לאחר מכן נגררו שניים מהם לגרדום מאולתר ונתלו בשעה שברמקולים הוכרזו ההאשמות נגדם. שאר היהודים נלקחו אל מחוץ לעיר ונרצחו בידי אנשי איינזצגרופה C.⁵⁸

יחידה PK637 פעלה באותה תקופה בפיקודה של הארמיה השישית המפורסמת (שלאחר מכן כותרה והושמדה בסטלינגרד). בסוף ספטמבר 1941 היא סיפקה שירות נוסף ליחידות ההרג. בית הדפוס הנייד של היחידה הדפיס כ-2,000 מודעות

⁵⁵ Buchbender, *Das tönende Erz*, p. 182

⁵⁶ שם, עמ' 278.

⁵⁷ Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD an WPr.: Propogandisten bei der

Einsatzgruppen der Sipo und des SD in den besetzten sowjetischen Gebieten, July 1, 1942, BA-MA, RW4/192; WPr.Ia an PK621, Prop.Abt.W, Prop.Abt.U, PK695: Propogandisten bei den Einsatzgruppen der Sipo und des SD in den besetzten sowjetischen Gebieten, July 8, 1942

⁵⁸ Bernd Ball/Hans Safrian, "Auf dem Weg nach Stalingrad. Die 6.Armee 1941/42," in Hannes Heer and Klaus Naumann, eds., *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-44* (Hamburg: Hamburger Edition, 1995), pp. 272-273

קיר גדולות שבהן נקראו יהודי קייב להתאסף במקום מסוים ב-29 בחודש בבוקר.⁵⁹ יותר מ-33,000 יהודים נאספו באותו יום והובלו לעמק באבי יאר, שם נרצחו כמעט כולם.

חינוך ופעילות פנאי לחיילים הגרמנים

אגף התעמולה ארגן בשיתוף פעולה עם ארגוני המפלגה השונים, כמו (KdF) Kraft durch Freude, פעילויות חינוך ופנאי לחיילים הגרמנים. המטרה העיקרית הייתה להעלות את המורל של החיילים באמצעות אספקת חומרי קריאה, כלי נגינה, אמצעי בידור, הקרנת סרטים, ארגון הצגות ומופעים וכד'. בצבא ששולב עמוק כל כך במערכת הנאציונל-סוציאליסטית לא היה אפשר להותיר את האידאולוגיה מחוץ לפעילות הזאת, שהייתה תמימה למראית עין.

כך למשל הוקרנו בפני יחידות שונות ברחבי אירופה עותקים של הסרטים האנטישמיים המפורסמים "היהודי הנצחי", "היהודי זיס" ו"הרוטשילדים" (*Die Rotschilds*).⁶⁰ באגף התעמולה הייתה מחלקה מיוחדת שהפיצה סרטים מתוך מחסניה או השיגה סרטים ממרכזי הסרטים של המפלגה ומ-KdF. מלבד זאת הפיצו גייסות התעמולה חומר קריאה אנטישמי לכל מפקד פלוגה בוורמכט כדי לאפשר לו "לחנך" את חייליו כראוי.⁶¹ בשם אותה מטרה חינוכית שלח כתב PK בשם קרל דרפּלר (Karl Dürfler) לחבריו ביחידה PK612, לאחר שחרורו מהצבא בינואר 1942, 50 עותקים מספרו האנטישמי *Hofjuden*.⁶²

גם הרדיו שימש כלי לעידוד החיילים ולבידורם. מאמצים רבים נעשו כדי לאפשר לחיילים לשמוע את שידורי הרדיו מהבית או להאזין לתחנות דוברות גרמנית שהקים אגף התעמולה בארצות הכבושות. מחלקה מיוחדת בשם אגף התעמולה WPr.lie, שבראשה עמד ד"ר אריך מורווסקי (Erich Murawski), הייתה אחראית לענייני הרדיו. אחד מתחומי הפעילות המרכזיים של המחלקה בשנים 1939-1940 היה השגת מקלטי רדיו ומכשירי פטיפון בעבור יחידות הוורמכט. מקור מרכזי לצידוד זה היה הרכוש היהודי המוחרם בגרמניה ובפולין. כדי להשיג את המכשירים עמדה המחלקה בקשר עם מינהלת התעמולה של המפלגה, עם הגסטפו ועם משרדו של

⁵⁹ Tätigkeitbericht vom 27/9/41, 29/9/41, BA-MA, RH20-6/492, PK637 an AOK6/lc

הזאת נרשמה בדוח הפעילות של היחידה כתעמולה גלויה. ראה גם: Helmuth Krausnick and Hans-Heinrich Wilhelm, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938-42* (Stuttgart: Deutsche Verlag-Anstalt, 1981), p. 235

⁶⁰ WPr. film delivery lists in: BA-MA, RW4/293

⁶¹ WPr.Id to WPr.Vid and le, March 13, 1940, BA-MA, RW4/259
הפולגות נמנו: Dr. P. Aldag, "Juden beherrschen England", and H. Bollensiefen, "Juden in Frankreich"

⁶² Hpt. Kattermann to Pg. Uffz. Karl Dörfler, February 10, 1940, BA-MA, RH45/16a

אייכמן ב-RSHA⁶³ - אותם גופים שביצעו את מלאכת ההחרמה, אחסון המכשירים ותיקונם לפני שהועברו לרשות הצבא.⁶⁴ המקורות מראים לנו שפעילות האיסוף הזאת נמשכה לפחות עד נובמבר 1944, אלא שאז רוכזה בידי מחלקת הבידור לחיילים שהוקמה במשרד התעמולה. באותה תקופה כבר פקד ה-RSHA להעביר דרך קבע מכשירי רדיו של יהודים ליחידות צבאיות.⁶⁵ הארגונים האזרחיים שהיו שותפים לפעילות דאגו בין השאר לסנן את החומר המוזיקלי שהגיע לחיילים מידיים יהודיות. תקליטים של מוזיקה עברית או של מלחינים יהודים הוצאו מתוך האוספים שנמסרו לוורמכט.⁶⁶

גם במהלך ארגון של הופעות בידור לחיילים הגרמנים בארצות הכבושות דאגו יחידות התעמולה לסנן החוצה אמנים יהודים או שנחשדו כיהודים. כך לדוגמה גילתה Propaganda-Abteilung Südost כי מנצח יהודי מפורסם מהאופרה של וינה משמש מנצח בתאטרון היווני הלאומי באתונה. בעקבות דרישתה של היחידה הוחלט כי בשעת הופעות לפני חיילי הוורמכט יוחלף האיש במנצח יווני צעיר. באותו דוח שבו גוללה הפרשה הובעה גם התנגדות להמשך עבודתו של יהודי בשם כהן כמנהל תאטרון פרטי באתונה.⁶⁷

אגף התעמולה היה אחראי גם במידת מה על החינוך האידיאולוגי הטהור של חיילי הוורמכט. הדבר נעשה בעיקר באמצעות עלון ההסברה *Mitteilungen für die Truppe (MfdT)*. עלון זה כלל ארבעה עמודים מודפסים שהופצו בממוצע פעמיים בחודש לכל יחידות הוורמכט עד לרמת המחלקה. עלונים אלה כללו גם מסרים אנטישמיים חריפים, בייחוד לאחר הפלישה לברית-המועצות. בתקופה הזאת היה חשוב יותר מתמיד להסביר לחיילים את העובדה שהמערכת הבולשוויקית מנוצלת, מנוהלת ונשלטת בידי יהודים.⁶⁸ עקב כך התפרסמו ב-MfdT מאמרים קצרים רבים

⁶³ "Die Arbeit der Partei-Propaganda im Kriege," in *Unser Wille und Weg* 11 (1941), pp. 8
נאמר שם כי "תוך שיתוף פעולה עם המשטרה אספו אנשינו גם מקלטי רדיו שהיו בעבר בבעלות יהודית. לאחר שהם נבדקו ותוקנו, מחצית מהם נמסרו לצבא לשימוש הגייסות". בראש מחלקה IVB4 עמד אדולף אייכמן.
⁶⁴ OKH/O QuIV to WPr. and I, December 7, 1939; WPr.IIc to OKH/O QuIV, December 11, 1939; WPr.IIc to RSHA, December 11, 1939; WPr.IIc to RSHA, December 30, 1939, BA-MA RW4/420
⁶⁵ Der Oberfinanzpräsident Magdeburg an RMVP/Ministeramt: Eingezogenes und verfallenes Vermögen; hier Schallplatten und Abspielgeräte für Schallplatten, July 4, 1942, BA-Berlin R55/679
⁶⁶ ש. ש. ש. ש.
⁶⁷ Propaganda-Abteilung "SO": Lage- und Tätigkeitsbericht für den Monat August 1942, September 4, 1942, BA-MA, RW4/237
⁶⁸ Messerschmidt, *Die Wehrmacht im NS-Staat*, p. 326

שהסבירו לחיילים בלשון פשוטה ובהירה את מהות הקשר בין היהודים לאויביהם העיקריים של גרמניה.⁶⁹

השפעתה של תעמולת הוורמכט

השאלה הטבעית הנוגעת לכל תעמולה היא עד כמה היא מצליחה לשנות את עמדותיו של קהל היעד שלה ולהביאו לידי פעולה. באשר לרייך השלישי אפשר להשיב תשובות חלקיות לשאלה הזאת הודות לדוחות דעת הקהל של הס"ד (Mitteilungen aus dem Reich – MadR). אמנם אין דוחות אלה מתייחסים ישירות ליעילותה של תעמולת הוורמכט, אבל כיוון שהתעמולה הזאת הייתה הבסיס לתעמולת המלחמה הנאצית אפשר למצוא דיווחים על תגובת הציבור הגרמני לחומרים אנטישמיים שסיפק הוורמכט. יומני החדשות זכו לסיקור קבוע ואינטנסיבי בדוחות וכך אנו מוצאים דיווחים על תגובת הצופים לסצנות אנטישמיות שהוצגו בהם. כך למשל דווח על תגובת הקהל בדוח מס' 205 מ-24 ביולי 1941: "התמונות שהציגו את מאסר היהודים שהשתתפו במפעל הרצח [בריהגה] זכו להסכמה נרחבת. נאמר כי הם זכו ליחס הוגן מדי. התמונות של יהודים שהוכרחו לפנות הריסות התקבלו באופן כללי בשמחה רבה... משפט הלינץ' שערכו תושבי ריגה במדכאיהם היהודים לווה בקריאות עידוד".⁷⁰

כמעט חודש לאחר מכן הוצגו שוב יהודים ביומן השבועי, הפעם בבלטי (Balti). בדוח הס"ד נכתב: "התמונות של טורי יהודים שהציגו תקריבים על טיפוסים ספציפיים, התקבלו בכל רחבי הרייך בדרך כלל בלוויית הערות שבהן הועלתה דרך קבע השאלה מה יש לעשות בעתיד עם ערב רב זה".⁷¹

במחקר כבר נטען בעבר כי התעמולה האנטישמית עזרה ליצור אדישות לגורל היהודים בקרב חלקים נרחבים באוכלוסייה הגרמנית. היא גם שכנעה את הציבור כי ביכולתו לחזור לחיים פרטיים בטוחים א-פוליטיים ולהשאיר את "פתרון" של "בעיות" מסוג זה לאחרים.⁷² אם יש נכון בטענה הזאת, הרי שתעמולת הוורמכט השפיעה

⁶⁹ העלונים הבאים כוללים תכנים אנטישמיים ישירים או עקיפים: MfdT Nr.29, 87, 115, 116, 119, 120, 125, 126, 130, 146, 147, 153, 157, 195, 197, 198, 206, 209, 222, 253, 264, 317, 319, 324, September 1944 (357), 368, 382, BA-MA, RW4/357.
⁷⁰ היומן העומד במרכז הדיווח הוא MadR Nr.205, July 24, 1941, BA-Berlin, R58/162.
16, 1941 Wochenschau Nr.567/30/1941, July 15, 1941; "מפעל רצח" הוא המצאה של התעמולה הגרמנית כדי לתאר את "הטרור היהודי-בולשביקי בבריה"מ". "משפט הלינץ'" המוזכר הוא סצנת שרפת בית הכנסת של ריגה, שצולם בידי מסריטים של Marine-Propaganda-Abteilung Nord. באשר לתגובתה הכוללת של האוכלוסייה הגרמנית על הצעדים האנטי-יהודיים ראה: David Bankier, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1992).
⁷¹ Deutche Wochenschau. היומן היה MadR Nr.211, August 14, 1941, BA-Berlin, R58/163.
⁷² August 6, 1941, Nr.570/33/1941, שבו הוצג גירושם של יהודי בלטי. Welch, *The Third Reich*, p. 82.

השפעה מהותית על תהליך זה כשסיפקה באופן שוטף חומר חדשותי תעמולתי על היהודים. עם זאת ראוי להוסיף כאן כי המקורות שעליהם אנו מסתמכים לא התבססו על חתכים מדויקים של דעת הקהל ובמקרים רבים הם היו מגמתיים.

באשר להשפעתה של תעמולת הוורמכט על צבאות האויב ועל אוכלוסיית האויב, התשובות חד-משמעיות עוד פחות. מהחזית המזרחית התקבלו כמה דיווחים סותרים באשר ליעילותה של התעמולה האנטישמית הגרמנית בקרב חיילי הצבא האדום והאוכלוסייה האזרחית. דוחות אלה התבססו במידה רבה, כאמור, על חקירת שבויי מלחמה ועל תשואל אזרחים. הארמיה ה-17, למשל, רמזה כי לתעמולה מסוג זה יש פוטנציאל והמליצה להגבירה; הארמיה התשיעית, לעומת זאת, דיווחה כי התעמולה האנטישמית אינה יעילה במיוחד.⁷³

גם הדוחות על דעת הקהל האזרחית במקומות שונים לא היו חד-משמעיים. במקרים מסוימים היה נדמה שהתעמולה הגרמנית התפרצה לדלת פתוחה, אבל במקרים רבים לא הצליחה למנוע מחלקים נרחבים מהאוכלוסייה הלא-יהודית להזדעזע מרצח היהודים במזרח.⁷⁴

כך דיווחה קבוצת ארמיות מרכז באוגוסט 1941, לאחר הגל הראשון של התעמולה הגלויה הגרמנית במזרח:

לאחר בחינת הסיבות להשפעתה הקטנה יחסית של התעמולה הגרמנית עד עתה, עולה כי ביסודו של דבר מטפלת התעמולה הגרמנית בדברים שאינם מעניינים את הרוסי הממוצע. התעמולה האנטישמית עולה כאן בראש ובראשונה. נכשלו ניסיונות להביא לפוגרומים נגד היהודים. הסיבה היא שבעיני הרוסי הממוצע היהודי מנהל אורח חיים פרולטרי ולכן אינו מהווה יעד הולם להתקפות.⁷⁵

ה"בעיה" העיקרית במזרח הייתה ככל הנראה העובדה כי ברוב האזורים שבהם פעלו יחידות תעמולה של הוורמכט פחת מאוד תוך כשנה מספרם של היהודים בעקבות השמדה, גירוש או ריכוז בגטאות. כפי שדיווחה יחידת התעמולה של הפיקוד הצבאי באוקראינה (Propaganda-Abteilung Ukraine) באוגוסט 1942, "השאלה

⁷³ Auszüge aus sich widersprechenden Truppenberichten, Vorschlägen für die deutsche Propaganda in den Feind und Gefangenenaußsagen, August 16, 1942, BA-MA, RW4/257, WPr.(AP). ממפקדת הארמיה ה-17 הגיע המסר "הדרישות מהתעמולה הגרמנית: מאבק מוגבר ביהדות... ההסברה האינטנסיבית ביותר על היהדות". אגף המודיעין של הארמיה התשיעית טען כי "השאלה היהודית עולה רק לעתים רחוקות ולא באופן בוטה במיוחד".

⁷⁴ Propaganda-Abteilung W: Zur Lage und Stimmung der Bevölkerung in Stadt und Gebiet Buchbender, *Das tönende Erz*, p. 270; Smolensk, n.d. (late 1941), BA-MA, RW4/236

⁷⁵ Heeresgruppe Mitte: Propaganda-Einsatz gegen die Rote-Armee und die russische Zivilbevölkerung, August 11, 1941, BA-MA, RW4/252

היהודית לא נידונה כמעט. מאז הימלטותם של היהודים או פינוים יש לשאלה הזאת רק משמעות היסטורית בעבור האוכלוסייה האוקראינית, המגנה את היהודים כמעט ללא יוצא מן הכלל".⁷⁶

בדוחות תעמולה ממערב אירופה נטען כי מי שכבר היו לו דעות אנטישמיות לפני התעמולה הגרמנית המשיך להחזיק בהן, ומי שלא - כמעט לא הושפע ממנה.⁷⁷ מחלקת הסרטים של יחידת התעמולה בצרפת דיווחה כי "הסרט הגרמני 'היהודי זיס' זכה במרטיי להצלחה סנסציונית. הוא התקבל במחיאות כפיים רמות ולא אירעו הפרעות... סצנות מרכזיות התקבלו בידי הציבור באדישות רבה (בין השאר במילים 'על היהודים להיעלם גם ממרטיי')".⁷⁸ עם זאת, קיימות עדויות אחרות מדרום צרפת שלפיהן נתקל הסרט בהתנגדות חזקה מצד מגזרים שונים באוכלוסייה המקומית.⁷⁹

בתחילת יוני 1942 נצטוו יהודי צרפת לענווד טלאי צהוב. לפי דיווחה של Propaganda-Abteilung Frankreich, הודות לצעדי הכנה תעמולתיים שכללו פרסום מאמרים בעיתונים והפצתם של עלוני הסברה נתקבל הצו בקרב האוכלוסייה הצרפתית בלא כל התנגדות.⁸⁰ אולם הציבור הצרפתי לא נותר אדיש לחלוטין, כפי שעולה מהדוח הזה: "במקרים רבים הביעו צרפתים את רחמיהם על היהודים שנאסרו, והשמעות על הטיפול הברברי שהם מקבלים נתקבלו כאמינות והופצו הלאה... עם זאת, בחוגים אנטישמיים הובעה שמחה על צעדים אלה ותבעו שוב לסלק את כל היהודים, ללא קשר ללאומיותם".⁸¹

מן הדוחות אלה, וכן ממחקרים נוספים שנעשו בנוגע לדעת הקהל בצרפת, נראה שקשה להגיע למסקנה נחרצת בדבר הצלחתה של התעמולה הגרמנית האנטישמית בצרפת. עם זאת, קשה להתעלם לגמרי מעלייה חדה ברמת האנטישמיות העממית בקרב האוכלוסייה הצרפתית ב-1941-1942.⁸² אבל מאחר שגורמים רבים כל כך פעלו בו-זמנית על דעת הקהל הצרפתית באותה תקופה, אין אפשרות לומר כי התעמולה שניהל הוורמכט מילאה תפקיד זה או אחר בעלייה זו.

Propaganda-Abteilung U: Anlage 2 zum Übergabebericht der Propoganda-Abteilung U,⁷⁶
August 27, 1942, BA-MA, RW4/237
For example, Propaganda-Abteilung Belgien: Stimmung-Bericht vom 10/6-9/7/42, 9/7/1942,⁷⁷
BA-MA, RW4/237
Propaganda-Abteilung Frankreich/Referat Film: Tätigkeitsbericht für die Zeit vom 25-⁷⁸
30/4/41, BA-MA, RW35/220
Michael R. Marrus and Robert O. Paxton, *Vichy France and the Jews* (New-York: Basic⁷⁹
Books, 1981), p. 212
Propaganda-Abteilung Frankreich/Gruppe Aktiv-Propaganda: Allgemeines Stimmungsbild⁸⁰
(vom 10/6-8/7/42), 8/7/42, BA-MA, RW4/237
מכתבי צרפתים, שבהם הם מביעים את דעתם על הצעדים האנטי-יהודיים ועל היהודים באופן כללי.
Propaganda-Abteilung Frankreich/Gruppe Aktiv-Propaganda: Allgemeines Stimmungsbild⁸¹
(vom 8/7-11/8/42), 11/8/42, BA-MA, RW4/237
Marrus and Paxton, *Vichy France and the Jews*, pp. 181-182⁸²
כמו כן ראה באותו ספר את כל הפרק על דעת הקהל: שם, עמ' 179-214.

גם באשר להשפעתה של התעמולה שכוונה לגייסות הגרמניים קשה להגיע למסקנות נחרצות. ידוע שלחיילים רבים היו דעות אנטישמיות עוד לפני הצטרפותם לצבא וכי הצבא עצמו היה נגוע באנטישמיות עוד לפני עליית הנאצים לשלטון. העניין הזה בולט היטב במכתבי חיילים ובתצלומים הרבים שבהם נראים חיילים גרמנים משפילים יהודים.⁸³ עם זאת, קצין אגף התעמולה שחזר מסיור ביקורת במזרח כתב כי החיילים הקרביים דוחים את החומר האידאולוגי שב-MfdT ואינם מוכנים לקרוא אותו. נאמר כי הם מעדיפים לקרוא על מצב המלחמה הכללי, על ההטבות שיזכו להן לאחר המלחמה לעומת מי שלא שירתו וכיו"ב.⁸⁴

המסקנה העיקרית מכאן היא שאין אפשרות לקבוע את רמת יעילותה של התעמולה האנטישמית של הוורמכט – כמו של כלל התעמולה הנאצית – באמצעות המקורות העומדים לרשותנו. עם זאת, יש יסוד לטעון שבנסיבות מסוימות ומול קהלים מסוימים אכן הייתה למסרים השפעה כלשהי.

כוח האדם של גייסות התעמולה ותעמולתם האנטישמית

אף-על-פי שהשפעת התעמולה האנטישמית של הוורמכט לא הייתה כה מכרעת, יש היבט נוסף שראוי לדון בו. עצם העובדה שהוורמכט ה"נקי" ייצר תעמולה בעלת תכנים אנטישמיים מסויימים מצריכה הסבר ובדיקה. ההסבר לכך טמון בשתי עובדות: קודם כול, גייסות התעמולה עבדו בשיתוף פעולה הדוק עם משרד התעמולה, ובתחומים מסוימים, כמו הדיווח החדשותי, הם היו למעשה שלוחתו הצבאית. בתחילת המאמר תוארו נוהלי העבודה של גייסות התעמולה בתחום החדשותי, וכפי שראינו, הכול התחיל ונגמר במשרד התעמולה. גם הדוגמאות להוראות שקיבלו יחידות התעמולה ממשרד התעמולה ממחישות את העניין הזה.

עובדה אחרת, אולי חשובה יותר, היא שגייסות התעמולה כללו מספר רב יחסית של חברים ובעלי תפקידים במפלגה הנאצית. מנפרד מסרשמידט ציין עוד בסוף שנות השישים שבאמצעות עזרתו באיוש יחידות התעמולה הצליח משרד התעמולה לצרף לשורותיהן יותר חברי מפלגה מאשר לכל זרוע אחרת של הוורמכט.⁸⁵

⁸³ ראה דוגמאות למכתבי חיילים ב- Walter Manoschek, ed., "Es gibt nur eines für das Judentum: Vernichtung". *Judenbild in in deutschen Soldatenbriefen* (Hamburg: Hamburger Edition, 1995); Ortwin Buchbender and Reinhold Stertz, *Das andere Gesicht des Krieges* (Munich: Wolfgang Diewerge, ed., *Deutsche*: C.H. Beck, 1982). ראה גם את הספר שפורסם בתקופת המלחמה: Wolfgang Diewerge, ed., *Soldaten sehen die Sowjet-Union* (Berlin: W. Limpert, 1941) תצלומים רבים מהסוג הנ"ל הוצגו בתערוכה על פשעי המלחמה של הוורמכט שנערכה בגרמניה ובאוסטריה בשנים 1995-1999; ראה בקטלוג התערוכה: *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*.
⁸⁴ Chef WPr.: Beobachtungen beim Einsatz Osten Juni-Sept. 1942 (Woronesh, am Hpt. Boness Sewastopol, Don Gebiet, Rostow, Kuban, Krasnodar, Kaukasus), September 11, 1942, BA-MA, RW4/192.
⁸⁵ Messerschmidt, *Die Wehrmacht im NS-Staat*, pp. 240-241

באשר לעניין האחרון יש להוסיף ולומר כי באמצעות תיקי כוח האדם של אגף התעמולה ובאמצעות רשימות של ה-Berlin Document Center אפשר לסרטת תמונה מדויקת יותר של אופי האנשים ששירתו בגייסות התעמולה. רובם המכריע של קציני המטה של אגף התעמולה היו קציני צבא מקצועיים ללא קשרים פורמליים עם המפלגה. עם זאת, רובם הגדול של הקצינים והחיילים ששירתו ביחידות התעמולה אותרו בעבור הצבא על-ידי השלוחות המקומיות של משרד התעמולה (Reichspropagandaämter). רובם היו מוכרים לעובדי השלוחות או אף עבדו בהן. רשימות כוח האדם הועברו לברלין לצורך אישור מהימנות מקצועית ופוליטית במשרד התעמולה. מינויים של מפקדי פלוגות היו צריכים לקבל את אישורו של גבלס עצמו.⁸⁶ דוגמה טובה לאופיו של כוח אדם זה משמש מפקד Propaganda-Abteilung Frankreich, קולונל היינץ שמידטקה (Heinz Schmidtke), שחתם על הדוחות שצוטטו קודם. הוא היה עובד אזרחי בכיר במשרד התעמולה ומקורב אישית לגבלס. עם פרוץ המלחמה גויס וסופח לאגף התעמולה. תפקידו הראשון היה קצין קישור בין אגף התעמולה למחלקת עיתונות הפנים של משרד התעמולה.⁸⁷ לאור זאת לא פלא שתודרך היטב בנוגע למדיניות האנטי-יהודית.

אחד הפרקים המוזרים ביותר בתולדותיהם של גייסות התעמולה של הוורמכט קשור לעובדה שכמה יהודים ומישלינגה הצליחו לעבור את הסינון הקפדני ולשרת בשורותיהם. המקרה הידוע והקיצוני ביותר הוא זה של קפטן אדגר יעקובי (Edgar Jacoby), קולנוען שהגיע בשנת 1941 לפקד על יחידה PK696. זמן קצר לאחר מכן התגלה שהוא יהודי מלא ועוד לפני סיום הבירור בעניינו הועבר מאגף התעמולה לעתודת הקצינים המחוזית. מאוחר יותר נשפט בבית דין צבאי על מסירת מידע כוזב ונידון לחצי שנת מאסר בכלא צבאי. הוא שוחרר כנראה לפני סיום תקופת המאסר, שולח מהצבא ולא נרדף עוד עד סוף המלחמה.⁸⁸

מקרה ייחודי אחר הוא זה של הכתב הצבאי ורנר-יורג לודקה (Werner-Jörg Lüddecke), ששירת ביחידת התעמולה של הצי הגרמני במערב (Marine Propaganda-Abteilung West). לודקה נחשב לכתב מעולה ושימש ראש מחלקת העיתונות ביחידתו. הוא אפילו שהה תשעה חודשים במסע סביב העולם על סיפון אנייה שנועדה לשבור את הסגר על גרמניה והפליגה ליפן. באוגוסט 1942, זמן קצר לאחר שובו ממסע זה, התברר שהוא מישלינגה מדרגה שנייה – כלומר רבע יהודי

⁸⁶ שם, עמ' 241.

⁸⁷ Wedel, *Die Propagandatruppen*, p. 73

⁸⁸ סיפורו מתועד חלקית בתיקים BA-MA RW4/162, 186. אני אסיר תודה למר בריאן ריג (Brian Rigg), שאפשר לי לקרוא את מסמכיו האישיים של יעקובי הנמצאים ברשותו וסיפק לי מידע על כל עניין שירותם של יהודים ובני תערובת בוורמכט.

לפי חוקי הגזע. מכיוון שנחשב לחייל מצוין הוחלט להביא את המקרה שלו להחלטתו של היטלר - נוהג קבוע במקרים יוצאי דופן. איננו יודעים מה קרה לאחר מכן, אבל לודקה שרד את המלחמה מבלי שרדפו אותו.⁸⁹ כמו כן ידוע על שני מסרטי PK לפחות ששוחררו מן השירות על רקע דומה.⁹⁰

מקרה אחר של מישלינגה שהוצב לשרת באגף התעמולה בברלין מדגים את עמדתו של מפקד גייסות התעמולה עצמו בנוגע לבעיה. במסמך העוסק בגורלו של אותו מישלינגה, ד"ר קורט צנטנר (Kurt Zentner), נכתב כי ודל אינו מעוניין שמישלינגה ישרת ב-OKW והוא מבקש להחזירו מיד ליחידתו המקורית.⁹¹

לכאורה הייתה ההחלטה הזאת אמורה להיות סוף דרכו של צנטנר בוורמכט, אבל הסתבר שקצין בכיר אחר שהכיר אותו היה מוכן להעסיקו באגף החינוך של הצבא. כלומר, סילוקו של צנטנר מן הוורמכט לא היה האפשרות היחידה, אבל ודל לא היה מוכן לאשר את המשך שירותו באגף התעמולה. עמדתו של ודל יכולה לשמש במידה מסוימת דוגמה לעובדה שגם קציני צבא מן האסכולה הישנה התאימו את עצמם במידה רבה למערכת הנאצית. זה היה תהליך שליווה את הנאציפיקציה של הוורמכט וחיזק את מידת התאמתו לתוכני האידאולוגיה הנאצית.⁹²

גישתם של אותם קצינים מקצועיים ליהודים מודגמת גם בדבריו של מיוור הנס לאו מרטין (Martin) (Hans Leo), ששירת כקצין הקישור של אגף התעמולה במשרד התעמולה. בישיבת התדרוך היומית של משרד התעמולה ב-19 במאי 1940 התבקש מרטין בידי גבלס לבדוק דיווחים שעל-פיהם צנחנים גרמנים שנפלו בשבי הוצאו להורג בבריטלי לפני כניסת הגרמנים. מרטין השיב שהסבירות לכך נמוכה, היות שבאותו זמן כבר נמלטו מן העיר 30,000 יהודים ואנשים אמידים אחרים. נוסף על קישור מרומז זה של יהודים לפשעי מלחמה הוסיף מרטין ואמר כי היות שהגורמים האלה נמלטו הרי האוכלוסייה המקומית נאמנה ביסודה לגרמנים.⁹³

⁸⁹ Inspektion des Bildungswesens der Marine/ROA Abt. an Kommando Marinestation der Ostsee: MA Mt.d.R. Werner Lüddecke, September 29, 1942, BA-MA, RW4/209. לאחר המלחמה הוא חזר לעסוק במקצועו הישן כסופר. ראה את הרומן פרי עטו: Werner-Jörg Lüddecke, *Der Hund vom anderen Stern* (Munich: Ehrenwirt, 1962).

⁹⁰ ריאיון של המחבר עם ד"ר פריץ היפּלר, ברכטסגאדן, 16 באפריל 1998.

⁹¹ WPr.BO to Grupe IV, November 7, 1941, BA-MA, RW4/204. גם צנטנר שרד ואף פרסם לאחר המלחמה כמה ספרים אפולוגטיים "רכים" על הוורמכט, שכללו חומר PK רב. ראה Kurt Zentner, *Nur einmal konnte Stalin siegen. Lehren und Bilder aus dem Russlandfeldzug 1941-45* (Hamburg: Gruner, 1952).

⁹² מר בריאן ריג סיפר לי שקצינים בכירים רבים ניסו לסייע לקצינים ששירתו בקרבתם כשנתגלה כי הם בני תערוכת. אפשר למנות עמם גם קצינים כמו הפילדמרשלים פון רייכנאו ופון מנשטיין, שאיש לא יחשוד בהם שהיו חובבי יהודים.

⁹³ Willi A. Boelke, ed., *Kriegspropaganda 1939-41. Geheime Ministerkonferenzen im Reichspropagandaministerium* (Stuttgart: 1966), p. 357.

בהקשר זה יש לציין כי אותם עלוני חינוך לחיילים, שכללו חומר אנטישמי ארסי, נכתבו, נערכו והופקו בידי מחלקת אגף התעמולה WPr.II. הקצינים ששירתו שם היו חתך מייצג של חבר הקצינים מהדור הישן ולא של חברי המפלגה ששירתו ביחידות השדה. גם קציני מחלקת אגף התעמולה WPr.IV (ביניהם אותו מאיור מרטין), שהפיקו את כל התעמולה הגלויה בחזית המזרחית, היו קצינים מקצועיים.

תעמולת הוורמכט והיהודים לאחר 1945

לאחר המלחמה השתתפו רבים מוותיקי גייסות התעמולה במאמץ לטהר את שמו של הוורמכט ולהרחיקו מפשעי המשטר הנאצי. תוך כדי כך הצביעו מדי פעם על היהודים ועל יחסם של גייסות התעמולה כלפיהם בתקופת המלחמה. הגנרל ודל כתב כי WPr. הוא עצמו דחו את האנטישמיות הנאציונל-סוציאליסטית וכי הם הצליחו למנוע בהצלחה את יישומה בתעמולת הוורמכט.⁹⁴

גונטר הייסינג (Günther Heysing), שהקים וניהל את ארגון ותיקי גייסות התעמולה ואף ערך את ביטאון, בחר גם הוא להכחיש את העבר ולעוותו. בתגובה למכתב ששלח חייל ותיק למערכת הביטאון, שבו מתח החייל ביקורת על התכנים האנטי-קומוניסטיים החריפים של מאמריו, כתב הייסינג: "לי עצמי היו ידידים יהודים טובים לפני המלחמה ומעולם לא פרסמתי דבר אנטישמי ב-*Wildente* [שמו של הביטאון]. כלל אין צורך להזכיר שלפולוגות התעמולה לא היה דבר וחצי דבר עם הבעיה היהודית".⁹⁵

הייסינג צדק חלקית: הוא אכן לא פרסם מעולם חומר אנטישמי ב-*Wildente*, אבל מאמרים אפולוגטיים נוספים כן פורסמו שם. חבר לשעבר ב-*Propagandastaffel* Estland כתב כי יחידתו ניסתה לרכך את הצעדים החריפים של הגרמנים באסטוניה וכי הם אף הזהירו מפני רדיפת היהודים בידי האוכלוסייה המקומית, שהייתה אנטישמית מאוד.⁹⁶

למעשה, כשהחלה היחידה הזאת לפעול באסטוניה בספטמבר 1941, כבר לא היו רוב היהודים המקומיים ואנשי היחידה עסקו בין השאר באיסוף חפצי אמנות שנשארו בבתייהם הריקים. פעילות נוספת שעשו הייתה "טיהור" הספריות הציבוריות מספרים יהודיים.⁹⁷

⁹⁴ BA-MA, RW4/157; Hasso von Wedel, *Die Propagandatruppe*, p. 76

⁹⁵ Günter Heysing, ed., *Dokumentation einer Verleumdung. Die "Wildente" bei UPI, im Bundestag, im "Spiegel"* (Hamburg: "Die Wildente" Beihaft.2, n.d.), p. 5

⁹⁶ Edgar Stahf, "Wie man Herzen erobern kann. Aus der Geschichte der Prop. Staffel

Estland", in *Die Wildente*, 17 Folge, Februar 1958, p. 17

⁹⁷ Propaganda-Abteilung Ostland: Lagebericht Nr.4, September 29, 1941, BA-MA, RW4/233

במאמר אחר פרי עטו של הייסנינג אפשר למצוא אף רמזים להכחשת השואה. הוא הצביע על כך שהפצת ידיעות על רצח יהודים היא טריק תעמולתי ישן שהגרמנים עצמם השתמשו בו נגד רוסיה במלחמת העולם הראשונה. כמו כן ביקש להדגים את הצורך להימנע מיצירת דמות שטנית קולקטיבית של הגרמנים וכתב כי הישראלים של היום שונים לחלוטין מהדימוי הקולקטיבי הישן של היהודים.⁹⁸

כאמור, כל הטענות האלה אינן תואמות את הידוע לנו מחקר המקורות. הייסנינג עצמו משמש דוגמה טובה לאותו טיפוס של חייל PK בעל מודעות אידאולוגית. הוא היה "לוחם ותיק" שהצטרף לס"א ב-1929, למפלגה הנאצית ב-1931 ולס"ס בתחילת 1939.⁹⁹ במהלך שירותו ככתב PK בכיר בחזית המזרחית ב-1941 כתב הייסנינג באחת מכתבותיו שזכו לתפוצה נרחבת: "לא רחוק ממנו [מקצין סובייטי בכיר הרוג] שכב מת קומיסר הגיס היהודי פוול בוריסוביץ' מורט (Pawel Borisowitsch Murat), ששירת במטה הארמיה הסובייטית ה-21...". כך תואר מפגשו עם חייל יהודי שבו:

דוגמה נוספת היא של מפקח צבאי שבו בדרגת קפטן. יהודי כמובן! הוא יוצא מתוך זרם השבויים ופונה ישירות אל קצין גרמני העומד בצד: "רגע אחד, אדוני הקצין! יש לי משהו חשוב מאוד לספר לך!..." . רק במאמץ ניתן להחזיק עכברוש שמנוני זה במרחק זרוע. בקרב הבולשוויקים היו היהודים אלה שעליהם התבססה המערכת הסובייטית.¹⁰⁰

המאמר שבו נכתבו דברים אלו הוא דוגמה אחת מתוך מגוון רב ורחב של חומרי תעמולה אנטישמית שייצרו גייסות התעמולה של הוורמכט, ומי שכתב אותו היה נציג טיפוסי של החיילים ששירתו בשורותיהם.

מקור: יד ושם קובץ מחקרים, 29, 2001. ע"מ 23-53.

⁹⁸ Günther Heysing, "Bitte, keine Kollektivurteile," in *Die Wildente* 22 (April, 1960), pp. 10-11
⁹⁹ BA-Berlin, SS-HO Heysing, Günther: SS Führerstammkarte Günther Heysing
¹⁰⁰ Günther Heysing, "Im Tal des Todes," October 18, 1941, BA-Berlin, R55/1077
 אוסף מאמרים שנחשבו בעיני משרד התעמולה טובים במיוחד ושתפוצתם הייתה לכן גדולה.